
Hilde Blank en Ineke van Hamersveld

Gevraagd: culturele biodiversiteit in stedelijke ontwikkeling

Interview met Hans Mommaas, directeur van het Planbureau voor de Leefomgeving

De tijd dat overheden en projectontwikkelaars bepaalden wat en waar er in de stad werd gebouwd, is voorbij. Samenwerking tussen stadmakers, ontwikkelaars, burgers en de culturele sector, maar ook tussen steden geeft de stad van de toekomst vorm.

In Nederland zijn er drie planbureaus: het Centraal Planbureau, het Sociaal en Cultureel Planbureau – het bekendst in de culturele sector – en het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL). Alle drie voeren ze strategische beleidsanalyses uit voor met name de rijksoverheid. ‘Het PBL richt zich op alles wat te maken heeft met het ruimtelijke, zowel in fysieke als organisatorische zin, dus ook de inrichting, of ordening, van die ruimte’, aldus Hans Mommaas. Hij vervolgt: ‘De domeinen waarop wij werkzaam zijn waaieren breed uit en betreffen onder meer verstedelijking, de concurrentiekracht van regio’s, natuurontwikkeling, mobiliteit, de woningmarkt, klimaatverandering en energietransitie. In al die “technisch” ogende gebieden zit een culturele dimensie. Bij de een wat meer vanzelfsprekend dan bij de ander. In het landschap, onderdeel van het cultureel erfgoed, is die

dimensie bijvoorbeeld heel duidelijk. Het landschap bepaalt mede het karakter van de leefomgeving en is voortdurend onderwerp van interpretatie. Het antwoord op de vraag wat natuur is, of een landschap, is cultureel gestuurd, al zijn er wetenschappers die de natuur nog steeds als een soort vanzelfsprekende, autonome wereld willen positioneren. Die opvatting is niet meer houdbaar. De landschapshistoricus John Dixon Hunt bijvoorbeeld maakt al jaren onderscheid tussen ongerepte natuur en door mensen gemanipuleerde natuur, van landbouwgronden voor functionele doeleinden, tot parken en tuinen die ontworpen zijn voor esthetisch genot en recreatie. Nederland is vrijwel geheel door de mens gemaakt en heeft een grote verscheidenheid van cultuurlandschappen met natuurgebieden, dijken, verdedigingslinies. Het meest nadrukkelijk zit de culturele component echter in de directe fysieke leefomgeving, de steden en dorpen, die door haar architectuur en vormgeving in zichzelf al een culturele dimensie heeft.

Van centrale planvorming naar decentralisatie

Op dit moment is er een grote transitie gaande in het hele ruimtelijke domein, aangejaagd door een nieuwe wet: de Omgevingswet. In 2018 moet deze operationeel zijn. De Omgevingswet vervangt en vereenvoudigt veel van de huidige wet- en regelgeving op deelterreinen als natuur, het milieu en water en is daardoor integraal. Dat geeft beleidsmakers armslag en stimuleert initiatieven; het biedt ook mogelijkheden voor nieuwe partijen, zoals kunstenaars. Onderdeel van de Omgevingswet zijn nieuwe plan-instrumenten zoals de Omgevingsvisie en het Omgevingsplan. Op centraal niveau is het Rijk bezig met de Nationale Omgevingsagenda (NOA) en de Nationale Omgevingsvisie (NOVI); naar verwachting zal het volgende kabinet die Nationale Omgevingsvisie vaststellen.

Ook op regionale en lokale schaal worden momenteel en de komende jaren Omgevingsvisies gemaakt. Mommaas ziet hierin kansen voor de culturele sector om zich te positioneren in de ruimtelijke, dus ook stedelijke ontwikkeling. ‘Steden moeten op zoek gaan naar hun identiteit: wat willen wij uitstralen, waar willen wij de accenten leggen? De keuzes die worden gemaakt vertalen zich in verhalen en beelden.

In dat proces en die vertaalslag kunnen kunst en cultuur een enorm belangrijke rol spelen. Dat is een radicaal andere aanpak dan vroeger, toen men werkte met grote kaarten waarop de landschappen planmatig waren vastgelegd en de ruimtelijke ordening was vastgepind op talloze vaak tegenstrijdige wetten en regels. Dat demonstreert de weg die we intussen hebben afgelegd. We komen uit een periode met een sterke centrale planning. Die was zinvol toen er nog omvangrijke infrastructures moesten worden opgebouwd, van rioleringen tot een culturele sector. We bevinden ons nu in een overgangsfase van de industriële economie naar iets anders, zonder precies te weten wat dat is en waar het heen gaat. Daar is een andere planningsdynamiek voor nodig. Die is er nu in de vorm van decentralisatie, die veel reuring oplevert, en volgens sommigen is doorgeslagen: er worden te veel zaken over de schutting gegooid, stelt men. We hollen van het een naar het ander, en zetten ons met het nieuwe te zeer af tegen het oude. Ik signaleer een enorme worsteling met de vraag wat we centraal – op nationaal niveau – moeten houden, moeten decentraliseren, of op Europees niveau moeten regelen. Die vraag speelt in alle domeinen waar het PBL zich mee bezighoudt, in de ruimtelijke ordening, de natuur, en ook in de culturele sector. Het is niet zozeer een kwestie van of-of, maar van het vinden van een effectieve wisselwerking: hoe kunnen centrale sturing en een decentrale beweging samen de juiste dynamiek teweegbrengen?

Ik noem dat sturingsvraagstuk de meerschalligheid in het huis van Thorbecke. In de tweejaarlijkse *Balans van de leefomgeving*, die september 2016 weer verschijnt, evalueren wij het rijksbeleid voor alle domeinen in onze portefeuille. Naast een cijfermatig onderbouwde *state of the art* nemen we een essay op waarin de domeinen met elkaar worden vergeleken en wordt gezocht naar de verbindende dynamiek in al die domeinen. En wat blijkt? Overal vindt een herijking plaats van de balans tussen centraal en decentraal, publiek en privaat, sturing en vrijheid. Hoe dat nieuwe evenwicht er kan en moet uitzien, wordt een centraal thema in de volgende kabinetsperiode. De dynamiek in het huis van Thorbecke verschuift van de vloeren naar het trappenhuis. Kunst en cultuur spelen een sleutelrol in het creëren van de bijbehorende beelden. →

Culturele biodiversiteit

De cultuursector, zegt Mommaas, wordt gekenmerkt door een grote veelvormigheid en onderlinge kruisbestuiving tussen heel populaire en meer academische vormen. ‘Dat komt allemaal bij elkaar in de stad, nu en in de toekomst. Een stad die een zekere eigenheid en veerkracht heeft, is in staat om die veelvormigheid van cultuur een plek te geven. In Nederland is dat bij uitstek Amsterdam. Daar vind je het hele spectrum, niet alleen nationale topinstellingen maar ook de dynamiek van de straat en alles wat zich daartussen beweegt. Van Het Concertgebouw-orkest tot ensembles die zich bezighouden met vernieuwing in de klassieke muziek en straat-orkesten, van Nationale Opera & Ballet tot breakdance battles. Stedelijke ontwikkelaars zoeken die veelvormigheid steeds meer op, omdat ze inmiddels heel goed weten dat steden hierdoor aantrekkelijk worden voor bewoners en nieuwe bedrijvigheid. Berlijn en New York zijn daar goede voorbeelden van, en daarom ook zo geliefd. Maar hoe zit dat met plekken waar die veelvormigheid ontbreekt, in kleinere en middelgrote steden als Emmen, Almelo of Oss? Daar hebben we het te weinig over.’

Mommaas is duidelijk: er is altijd een basis nodig, dat wil zeggen een zo veelzijdig mogelijk cultureel ecosysteem dat je moet koesteren. Zijn de randvoorwaarden daarvoor goed geregeld? Stellen wij het ecosysteem in staat die veelzijdigheid te hebben en uit te voeren? Daarover moet het debat gaan. In heel veel sectoren spelen vergelijkbare vragen en processen. Bijvoorbeeld in de natuur. ‘Eerst zijn we natuurgebieden gaan afperken. Hard groen! Nu blijkt daar geen veerkracht meer in te zitten, want zij worden kunstmatig in stand gehouden. Het PBL heeft erop aangedrongen dat wij in het beleid meer rekening houden met de diversiteit van natuurbeelden. Er is hier een mooie parallel

te trekken met de culturele sector. Ik gebruik de volgende metafoor vaak omdat hij zo beeldend is en duidelijk aangeeft wat er in de cultuursector moet gebeuren. Anders dan de cultuursector wordt de natuursector niet afgerekend op het aantal bezoekers van een bos, of op zijn economisch rendement, maar op zijn biodiversiteit. Dat is de kernwaarde van natuur. Daarnaast worden sociale, culturele en economische doelen ingezet, juist ook om die biodiversiteit maatschappelijk sterker te positioneren. De kernwaarde van cultuur is de culturele biodiversiteit, dat wil zeggen de diversiteit van de culturele verbeelding, als voedingsbodem voor het denkbare. Dat betekent dat je veerkrachtige culturele ecosystemen nodig hebt die niet alleen veelzijdigheid bieden, maar ook dienstbaar kunnen zijn aan andere doelen als gemeenschapsvorming, de mondiale kunstmarkt en economische ontwikkeling. Niet alle kunstenaars zijn mondiaal actief, en zij belanden in de kleinschalige regionale en lokale kunstmarkt. Daar is niets mis mee!’

Heeft de overheid die waarde van de culturele sector dan nog niet ontdekt? Volgens Mommaas lijkt de focus op het rendementsdenken en het wijzen naar de zegeningen van de markt nogal doorgeslagen. ‘Als wij er bijvoorbeeld voor zouden kiezen om klassieke muziek in stand te houden, en die een rol laten spelen in de ontwikkeling van mensen, wordt het een hele klus orkesten en ensembles duurzaam te laten financieren door de markt, die immers bij uitstek risicomijdend is. Sommige delen van het culturele ecosysteem kunnen ongetwijfeld door de private sector worden gefinancierd, andere staan in dienst van welzijn en sociaal beleid. Dan is er nog het gebied van de autonome kunsten, van de verbeelding. Het is belangrijk de autonome verbeelding in stand te houden, niet alleen in ambachtelijke zin, maar ook wat betreft denkkracht, ten behoeve van reflectie, commentaar, het bevragen van maatschappelijke fenomenen et cetera. Dat impliceert dat de overheid niet alle taken kan decentraliseren. Over de voorwaarden voor de versterking van een culturele biodiversiteit wordt echter amper debat gevoerd.’

Over de voorwaarden voor de versterking van een culturele biodiversiteit wordt amper debat gevoerd

Hans Mommaas. Fotografie: Kees Beekmans

Samenwerking binnen en tussen steden

De Omgevingsvisie en Omgevingswet vormen een mooi aanknopingspunt voor steden/gemeenten en regio's om na te denken hoe zij hun stadsontwikkeling willen verbinden met het culturele ecosysteem, stelt Mommaas. Wat is daarvoor nodig? Maar ook: wie zijn daarvoor nodig? Niet alleen de verantwoordelijke wethouders en hun ambtenaren, maar ook de culturele sector en maatschappelijke stakeholders. Of het nu stedelijke ontwikkelaars zijn, kunstenaars of anderen uit de culturele sector, steeds meer mensen kijken zelf wie er in hun omgeving zitten en een rol van betekenis kunnen spelen in hun plannen en ze direct vaart kunnen geven. Mommaas: 'Er is bovendien een nog heel bescheiden omslag gaande waarin met name de grote(re) steden onderling netwerken vormen, uitzoeken op welke vlakken zij kunnen samenwerken en welke verantwoordelijkheid zij zelf

kunnen nemen. BrabantStad is daarvan een goed voorbeeld. Dat leidt tot een veel gelijkwaardiger positie in het debat met het Rijk. De steden moeten zich afvragen wat zij kunnen betekenen voor Den Haag, en wat zij nodig hebben van Den Haag om zich verder te kunnen ontwikkelen. Dat geldt qualitate qua ook voor de culturele sector: welke initiatieven kunnen zij zelf ontwikkelen, welke verantwoordelijkheden kunnen zij dragen, en welke moeten er bij een overheid worden neergelegd?'

De stad van de toekomst laat allerlei vormen van samenwerking zien, tussen initiatiefrijke stadmakers, stedelijke ontwikkelaars, burgers en de culturele sector, maar ook tussen steden en met een andere rol voor de overheden die niet langer boven, maar tussen hun bewoners staan. ●